

Hrvoje Petrić

UDK: 94(497.5Garić-grad)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 16. ožujka 2011.

PRILOZI POZNAVANJU NEKIH ASPEKATA EKOHISTORIJE ŠIREG PODRUČJA OKO GARIĆA U 17. STOLJEĆU

Sažetak

U ovom radu predstavljen je međuodnos ljudi i okoliša na primjeru prostora šireg područja oko Garića s težištem na 17. stoljeću. Osim ekohistorijskih aspekata, u radu se prate promjene u organizaciji prostora na sjevernome dijelu Moslavačke gore Varaždinskoga generalata (šire područje oko Garića), koji je tijekom 17. stoljeća bio pogranična regija na imperijalnoj habsburško-osmanskoj granici. Autor je utvrdio kako se Moslavačka gora u 17. stoljeću nazivala najčešće Garjevica (što je danas naziv za šumu koja se prostire oko Garića). Primjerice 1639. naziva se *Mons Garabiz*, 1657. – *Grabaiza Gebürg*, 1673. – *Garievitza M.*, a tek na Cantellijevoj karti iz 1690. spominju se dva naziva *Gariewitza M.* i *Claudius M.* Valvasor krajem 17. stoljeća ponovno spominje samo naziv *Garievitza Mons*. Od sredine 16. do prvih desetljeća 17. stoljeća o prostoru istočno od Ivanića (odnosno Sv. Križa) prema rijeci Ilovi možemo govoriti kao o „ničijoj zemlji“. Zanimljivo je da se tijekom 17. stoljeća na prostoru „ničije zemlje“ postupno počinju osnivati nova sela s habsburške strane, a možda i na pograničnom području Osmanskoga Carstva. Kao i u drugim dijelovima Varaždinskoga generalata, i u moslavačkom dijelu može se uočiti trend naseljavanja katoličkog stanovništva neposredno uz granicu s Osmanskim Carstvom.

Ključne riječi: Garić; ekohistorijski aspekt; Moslavačka gora; habsburško-osmanska granica.

U svibnju 1545. Malkoč-beg je iz Požege provalio u Dubravu, a dio osmanlijskih snaga iz Velike je krenuo u napad na području pokraj Ivanića prema Varaždinskim Toplicama, gdje su se utaborile na okolnim brežuljcima. Kasnije su otišle prema Selnici (Konjščini) te tamo porazile vojsku predvođenu Nikolom Zrinskim i Jurjem Wildensteinom. Osmanlije su također u svibnju napale Krško, Kostajnicu i Novigrad na Uni, opljačkale Čazmu i Križevce te se nakon toga vratile u Dubravu. U kolovozu su osmanlijske snage, prešavši Savu, opljačkale Obed (Sv. Križ kraj Ivanića) i Čazmu, a nakon toga su zauzele Moslavinu, koju je uplašena posada napustila prije dolaska

Osmanlija. U rujnu 1545. osmanlijska je vojska napala Ivanić. Osmanlije su kasnije na širem prostoru Moslavine organizirale sandžak.¹ Hazim Šabanović smatra da je sjedište toga sandžaka do 1565. bilo u Čazmi, da bi kasnije bilo preneseno u Pakrac i naposljetku u Cernik.² Nenad Moačanin je u kasnijim istraživanjima utvrdio da je taj sandžak nastao 1557. izdvajanjem područja na lijevoj obali Save iz Bosanskoga sandžaka. Prvobitna granica na Česmi nakon osvajanja Čazme nije se mogla održati, „pa uzmiče do Moslavine, a odatle (1591.) na Ilovu.“ On drži da se formalnim sjedištem sandžaka smatrala Čazma do 1560. godine, premda je već bila napuštena, no stvarno se ono nalazilo u Pakracu do oko 1600. godine. Po Čazmi je sandžak do kraja osmanlijske vlasti nazivan „Začasna“, a po faktičkom središtu Pakrački, odnosno Cernički. Do 1580. godine nalazio se u sklopu Rumelijskog, a potom Bosanskog ejaleta.³

Završetkom Dugog rata (1593. – 1606.) potpisan je mir između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva na ušću rječice Žitve u Dunav (blizu Komarna) 11. studenoga 1606.⁴ Mirom sklopljenim na dvadeset godina između Osmanskog i Bečkog dvora zabranjena su sva četovanja i upadi na prekogranična područja. Sve su se hajdučke i dobrovoljačke postrojbe trebale raspustiti, a nijedna strana nije smjela napadati pogranične utvrde ni štiti odmetnike koji se ne drže dogovora utanačenoga tim mirom. Stare su utvrde jedna i druga strana smjele popravljati, ali nisu mogle graditi nove. Nakon potpisanog dokumenta o miru provedeno je i razgraničenje zemalja prema stanju zatečenom na terenu.⁵ Prema dokumentu o razgraničenju, uspostavljena je granica koja je išla rijekom Dravom do Vizvara na mađarskoj strani, istočno od Đurđevca te dalje na jug prema Savi. Uz to su iz osmanlijske vlasti izdvojeni Petrinja, Čazma i dio Moslavine.⁶ Taj mir bio je preduvjet za oporavak i obnovu naseljenosti. Ovaj je uvod bio važan jer treba objasniti uvjete

¹ I. Mažuran, Pakrački ili Cernički sandžak, *Historijski zbornik*, god. XIX-XX, Zagreb 1966. – 1967., str. 409.

² H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1959., str. 59.

³ N. Moačanin, *Turska Hrvatska*, Zagreb, 1999., str. 38.; isti, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonski Brod, 2001., str. 131.

⁴ J. Adamček, Dugi rat 1593-1606, *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980., str. 122.

⁵ Dokument o miru u cijelosti je objavljen u: ZPV, knj. 4, str. 84. – 88.

⁶ M. Kruhek, Granice Hrvatskoga Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (Od mira na Žitvi 1606. do mira u Svištovu 1791.), *Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991., 47. – 49.; vidi i M. Valentić, Temeljne značajke povijesti Vojne krajine, *Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991., 1. – 36.; F. Moačanin, Pregled istorije Vojne krajine od XVI do XVII vijeka, u: *Vjetrom vijani – Spomenica Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“*, Zagreb, 1971., str. 83. – 101.; F. Moačanin, Vojna krajina do 1787, u: *Vojna krajina* (zbornik), Zagreb, 1984., str. 34.; V. Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 5, Zagreb, 1988., str. 580. – 581.

u kojima će se pokušati predstaviti međuodnos ljudi i okoliša na primjeru prostora šireg područja oko Garića s težištem na 17. stoljeću. Povijest okoliša (ekohistorija, ekopovijest, ekološka povijest, *environmental history*, *Umweltgeschichte*)⁷ kao „novi“ je historiografski pristup⁸ postupno formirana tijekom 1960-ih i 1970-ih godina⁹, a do danas je njezina produkcija u nekoliko desetljeća narasla do razine nepreglednosti.¹⁰

Svakoga koga dublje zanima ova problematika valja uputiti i na nedavno objavljenu trosveščanu enciklopediju povijesti okoliša (usmjerenu poglavito na angloamerički i europski prostor), autorsko djelo uglednih povjesničara okoliša Shepada Krecha, Johna McNeilla i Carolyn Merchant,¹¹ odnosno na uvod u povijest okoliša koji je napisao J. Donald Hughes.¹² Povijest okoliša nastoji koordinirati aktualne spoznaje radi proučavanja okoliša u prošlosti.¹³ Prema povjesničaru okoliša Donaldu Hughesu, povijest okoliša analizira uzajamni utjecaj čovjeka i neljudskih entiteta, jer su ljudi dio Prirode. To je bitna razlika u odnosu na stariju povijesnu znanost, koja se koncentrirala uglavnom samo na međuljudske odnose.¹⁴

⁷ Usp. Verena Winiwarter, *Approaches to Environmental History: A Field Guide to Its Concepts, People and Nature in Historical Perspective* (ed. Péter Szabó and József Laszlovszky), Budapest, 2003., str. 3. – 22.

⁸ Dilemu je li ekohistorija nova historijska disciplina ili nova historijska znanost otvara Drago Roksanđić u pogovoru knjizi: Robert Delort, Francois Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb, 2002., str. 263. – 274.

⁹ John McNeill, *Observations on the Nature and Culture of Environmental History, History and Theory*, 42/4, Middletown, 2003., 5. – 43.

¹⁰ Godine 2005. osnovano je Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju. Ono je iste godine zajedno s partnerskim institucijama pokrenulo znanstveni časopis *Ekonomska i ekohistorija*, čiji su svi brojevi dostupni na mrežnom portalu <http://hrcak.srce.hr/ekonomska-i-ekohistorija>.

¹¹ Shepard Krech, John R. McNeill, Carolyn Merchant, *Encyclopedia of World Environmental History*, vol. 1-3, London, 2003.

¹² J. D. Hughes, *What is Environmental History?*, Cambridge 2006.

¹³ R. Delort, F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 8.

¹⁴ Donald Hughes, *Ecology in Ancient Civilization*, 1975.; isti, *An Environmental History of the World*, London, 2001. Kada uzmemo u razmatranje raspon i predmet proučavanja povijesti okoliša, uključujući i važna pitanja koja javnost postavlja u vezi s okolišem – degradaciju zemljišta, onečišćenje zraka i vode, probleme otpada i očuvanja divljeg životinjskog i biljnog svijeta te divljine – ali važnost ovoga nadilazi obično dodavanje elementa vremena i dubine problema na postojeće političke debate. Povijest okoliša obuhvaća sveobuhvatan holistički pristup i gledanje na historiju kroz odnos čovjeka i prirode. Iako nije sva historija istovremeno i povijest okoliša, ipak ovo područje ima veoma široke parametre. Novija lista tema povijesti okoliša obuhvaća primjerice sljedeće: a) načine i modalitete življenja te obrasce korištenja prirodnih dobara kod domorodaca na istočnoj i zapadnoj polutici; b) ideje, biljke, životinje, bolesti, ljude, proizvodne sustave koje su europski kolonizatori i poduzetnici donijeli sa sobom ili zatekli u novootkrivenim područjima; c) interakciju

Garički je kraj tijekom 17. stoljeća bio vezan uz ekosustav Moslavačke gore i širega područja oko nje. Moslavačka gora nije u 17. stoljeću nosila svoje današnje ime. Njeno staro ime jest Garjevica. Do danas je taj naziv sačuvan za šumu Garjevicu koja obuhvaća Moslavačku goru. Winckler 1639. bilježi *Mons Garabiz*, Stier 1657. – *Grabaiz Gebürg*, Glavač 1673. – *Garievitza M.*, dok Canteli 1690. donosi dva naziva za isto gorje – *Garievitza M.* i *Claudius M.*. Valvasor krajem 17. stoljeća u svojoj karti ima ucrtan naziv *Garievitza Mons*.

Garjevica (Moslavačka gora) tijekom 17. stoljeća bila je granična gora s Osmanskim Carstvom. Intenzivno naseljavanje njenih zapadnih ogranaka započelo je od sredine 17. stoljeća, i to većim dijelom katoličkim stanovništvom. Na istočnim ograncima, koji su bili pod vlašću Osmanskoga Carstva, živjelo je većinsko pravoslavno stanovništvo.

Stari rimski pisci bilježili su je pod imenom *Mons Claudius*, pa se pod tim nazivom ponekad spominje i u 17. stoljeću. Temeljna vrijednost Garjevice (Moslavačke gore) jesu šume, a to se područje ističe i raznolikošću, geološkom baštinom te izvorištima kvalitetne pitke vode.

Prirodna vegetacija navedenoga kraja specifičan je sastavni dio šireg panonskog areala, ali sa svojim posebnostima. U najvećem dijelu istraživanog područja nekada je dominirala zajednica hrasta lužnjaka, s pripadajućim biljem, a na gorskim područjima Moslavačke gore bila je gorska bukova šuma.¹⁵ Međutim tu je prirodni pejzaž potpuno izmijenjen djelovanjem čovjeka. To se pogotovo očitovalo krčenjem šuma tijekom ponovnog naseljavanja tijekom 17. stoljeća, ali i drugih promjena u poljoprivrednoj proizvodnji koje su mijenjale prirodni pejzaž.¹⁶

Tla istraživanog područja, osim na osnovi petrografske podloge, formirana su i erozivnim fluvijalnim djelovanjem.¹⁷ Veći dio križevačkoga dijela južnoga kalničkog

između spolova i rasa te etničkih skupina koje pokušavaju steći kontrolu nad prirodnim dobrima; d) praksu, regulativu, zakone i propise kojima se regulira korištenje zemlje; e) učinke industrijalizacije i urbanizacije u nastanku ekoloških problema; f) ideje o prirodi i čovjekovu mjestu u njoj; g) borbu i napore u usmjeravanju ili moderiranju učinaka i posljedica gospodarskog razvitka. Carolyn Merchant, *The Columbia Guide to American Environmental History*, New York, 2002.

¹⁵ *Geografija SR Hrvatske*, knj. 1, Zagreb, 1974., str. 79.; D. Feletar, *Podravina, Koprivnica*, 1973., str. 15.

¹⁶ O krčenju šuma vidi: P. Chaunu, *La civilisation de L'Europe classique*, Paris, 1966. (postoji i izdanje pod naslovom *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1977., str. 266. – 275.).

¹⁷ A. Škorić, *Postanak, razvoj i sistematika tla*, Zagreb, 1986., str. 124. – 131. Robert Delort i François Walter govore o mogućoj promjenjivosti tla: „Povijest tla počinje se proučavati s rađanjem znanosti o tlu, pedologije. Podrazumijevalo se dakako da su osnovni uvjeti za uvođenje klimatske flore i rast biljaka koje sadrže kalcij, silicij, mineralne soli i druge tvari gotovo nepromjenjivi; dugo se vjerovalo da je „plodna“ zemlja vječna ako je se

prigorja pokriven je tipovima podzoliranih tala, koji se međusobno razlikuju stupnjem podzolizacije i razvijenosti profila. „To su uglavnom manje vrijedna tla, ponešto kisela i siromašna hranjivima, a na dijelovima pleistocenih glina i teška za obradu. Dakako, još su prirodno nepovoljnija minerogeno-barska tla u niskim aluvijalnim dolinicama i dolinama potoka, koja se donekle popravljaju najnovijim agromelioracijskim zahvatima. Usprkos tim prirodnim karakteristikama tala, kroz povijest je kalničko prigorje bilo razmjerno gusto naseljeno, pa je prirodni šumski pokrov najvećim dijelom iskrčen, a podzolasta tla većim dijelom kultivirana, te se i u ovom prostoru može govoriti o tipovima humaniziranih antopogenih tala.“¹⁸

Teško je, na osnovi trenutnog stanja spoznaja, ustanoviti kakve su se promjene događale s tlom na tom području od 17. stoljeća do danas, no moguće je da ih je bilo. Za to postoji vjerojatnost jer su se od 17. stoljeća prema današnjici promijenili klimatski uvjeti, prirodni pokrov, poljoprivredne kulture, a na promjene tla mogli su utjecati i drugi faktori. Ova razmišljanja ostaju u granicama nagađanja, ali egzaktno utvrđivanje onoga što se događa s tlom ostavljam kao izazov za buduća multidisciplinarna istraživanja.

Robert Delort i François Walter spominju: „Već nam je poznata važnost reljefa i tla za biologiju ljudi i rasprostranjenost stanovništva. Međutim ti elementi okoliša činili su se osobito stabilnima, promjene su se odvijale u rasponu od nekoliko milijuna, čak desetaka milijuna godina, nemjerljivih s trajanjem ljudskog života, štoviše ljudskih civilizacija. Ali te promjene mogu se osjetiti u nekoliko generacija, čak i u razdoblju jednog ljudskog života, pa i u samo jednom trenutku.“¹⁹

redovito gnoji, isto kao i ona „neplodna“. A tlo je zapravo vrlo složeno i krhko područje u neprestanom razvoju... „Prirodni“ razvoj jednog tla sadrži također i promjene koje se dužuju eroziji ili aluvijalnim nanosima, kao i kolonizaciji biljaka koje se brzo diferenciraju. Ponekad brza kolonizacija putem bjelogoričnih i zatim crnogoričnih vrsta drveća mijenja površinsko tlo akumulacijom humusa i biljnih otpadnih tvari...“ R. Delort i F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb, 2002., str. 111. – 112.

¹⁸ D. Feletar, *Geografske značajke križevačke regije*, str. 18.

¹⁹ R. Delort i F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 108. – 109. Oni na str. 110. pišu o potresima: „Potresi djeluju još brže: kuće i crkve Lisabona u samo nekoliko sekundi srušile su se 1755. na mase vjernika koji su se spremali proslaviti blagdan Svih svetih i izazvale smrt oko 15.000 ljudi. Godine 1456. i 1495. iznenadni potresi u okolici Napulja i potresi na Siciliji iz 1170. i 1903. izazvali su veliki broj mrtvih... Ove nesreće često prate požari, zarazne epidemije, presahnuća izvora vode i razne nesreće koje još više otežavaju nedostatak pomoći i hrane. Nije rijetkost da izbije pobuna zbog gladi, koju vlasti odmah okrutno guše. Preživjeli stanovnici vrlo često napuštaju naselja kojima se u cilju njihove obnove nameću teški porezi i veliki troškovi. Osim toga takvo područje posljedice dubokih promjena u građi i vlažnosti tla, osobito zbog micanja podvodnih slojeva zemlje...“

Šire područje oko Garića relativno su često pogađali potresi.²⁰ Iako nema podataka o tome je li potres iz 1590. imao kakav utjecaj na istraživani prostor, zanimljivo je zabilježiti njegov učinak na napuštanje utvrde Medvedgrad. Po Ivanu Kukuljeviću: „... jedva izteče šesnaest godina, odkad bijaše Medvedgrad s nova utvrđen, kad godine 1590. ljuti potres ne samo prednje zidine, nego također gradske sobe i kapelu u Medvedgradu natoliko ošteti, da se je nadalje u njih jedva stanovati moglo.“²¹ Iste godine potres se osjetio u Kaniži (danas Nagykanizsa),²² za koji Vitezović piše: „Kanisa grad napolovicuse porusi i vno go soldatov aliti vojnikov potucse.“²³

Od ostalih potresa u široj okolici tijekom 17. stoljeća zabilježeno je još nekoliko potresa, npr. 1640., 1669. i 1689. zabilježeni su potresi u Kranjskoj i Hrvatskoj, 1678. u belskoj župi i dijelovima Hrvatskog zagorja, 1686. spomenuta su dva potresa u Zagrebu te šest u njegovoj okolici, 1691. potres u Karlovcu, 1697. u Osijeku i okolici Zagreba, 1699. je jak potres porušio utvrde Veliki Kalnik i Medvedgrad, pavlinski samostan i crkvu u Sveticama te toranj crkve sv. Marka u Zagrebu, dok je 1700. jak potres u Karlovcu nanio mnogo štete.²⁴

Starosjedilačko se stanovništvo do kraja 16. stoljeća zadržalo uglavnom u močvarnim nizinama te u sjevernom i zapadnom dijelu Kalničkoga gorja te u zapadnim dijelovima Bilogore. Najintenzivnije su bili depopulirani istočni i jugoistočni dio Kalničkoga gorja te središnji i istočni dijelovi Bilogore, koji su najotvoreniji prema Osmanskom Carstvu – odande su najčešće Osmanlije prodirale. Opustošenost je bila velika i na prostoru Moslavačke gore, posebice oko Garića. Demografska revitalizacija istočnog dijela Kalnika započela je još sredinom 16. stoljeća doseljavanjem prvih skupina pravoslavnog vlašskog stanovništva. Isto je stanovništvo u većem broju naselilo jugoistočni dio, a dijelom i središnji dio Kalničkoga gorja krajem 16. i početkom 17. stoljeća te Bilogoru i Moslavačku goru. Vlaško je stanovništvo uz ranije depopulirane prostore naselilo i susjedna slabo naseljena nizinska područja. Vlasi su se, u manjim skupinama, na te prostore doseljavali i kasnije. I briježni i nizinski predjeli tijekom cijelog su 17. stoljeća bili izloženi i intenzivnijoj kolonizaciji pretežno katoličkog stanovništva raznolikog podrijetla. Teško je ustanoviti kakve su se promjene uslijed kolonizacije događale s tlom u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji od 17. stoljeća do danas, ali

²⁰ D. Herak, M. Herak, Potresi u Zagrebu i okolici, *Hrvatska revija*, br. 4, Zagreb, 2004., str. 37. – 38.

²¹ I. Kukuljević, Događaji Medvedgrada, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, sv. 3, Zagreb, 1854., str. 71.

²² M. Kišpatić, Potresi u Hrvatskoj, *Rad JAZU*, knj. 107, Zagreb, 1891., str. 102.

²³ P. R. Vitezović, *Kronika aliti szpomen vsega szvieta vikov*, Zagreb, 1696.

²⁴ M. Kišpatić, *Potresi u Hrvatskoj*, str. 110., 124. – 126.

krčenjem šuma moralo je doći ne samo do promjene u biljnom i životinjskom svijetu nego i do mijenjanja svojstava, pa i sastava tla.

Jedno od najpoznatijih močvarnih staništa na širem području oko Garića jest i Lonjsko polje, koje je zanimljivo poplavno područje u dunavskome slijevu koje je 1990. proglašeno parkom prirode. To je danas jedno od rijetkih područja nekadašnjih Varaždinskoga generalata i Križevačke županije koje, uz ostalo, autentično prezentira i razdoblje 17. stoljeća. Ovo je područje izniman primjer prilagodbe stanovništva poplavama, što se očituje kroz tradicionalnu drvenu arhitekturu, organizaciju prostora i korištenje zemljištem te jedinstven uzgoj izvornih pasmina prilagođenih tim uvjetima. Nizinske poplavne šume tvrdih listara dio su najkompleksnijega i najvećega šumskog kompleksa, a kraj je poznat po bijeloj rodi koja ima najbolji uspjeh gniježđenja ikad zabilježen u literaturi. Integritet područja osiguran je velikim šumskim kompleksima i poplavnim pašnjacima.²⁵

Lonjsko polje ostalo je sačuvano od melioracijskih zahvata zahvaljujući tome što je njegovo područje stoljećima služilo kao područje za odljev poplavnih voda. Do danas su u Lonjskom polju ostala sačuvana staništa ptica. Veći dio Lonjskog polja danas je pokriven šumama hrasta lužnjaka i poljskog jasena, dok je nešto manja površina pokrivena pašnjacima i livadama; ratarske površine (u sušnom razdoblju) čine tek desetak posto njegove površine. Biljne zajednice raznolike su i brojne, a flora sadrži više u zapadnoj Europi nestalih ili rijetkih vrsta. U pogledu faune najvažniji su ornitofauna (posebno bijela i crna roda, orao kliktaš, orao štekavac itd.) i posavski konji.²⁶

Prostor Lonjskoga polja predstavljao je prirodnu (močvarnu) granicu s Osmanskim Carstvom. Prestanak osmanlijske opasnosti krajem 17. stoljeća omogućio

²⁵ Lonjsko polje danas je park prirode i najveće je zaštićeno poplavno područje u dunavskome slijevu. Močvarna su područja najugroženiji ekosustavi, pa njihovo očuvanje ima nacionalno i međunarodno značenje. Lonjsko polje proglašeno je parkom prirode 1990. godine, a osam godina poslije bila je ustrojena javna ustanova za upravljanje tim područjem. Smješteno je uz rijeku Savu, karakteriziraju ga močvarna staništa te je uvršteno u Ramsarski popis močvara. Bogato je rijetkim i ugroženim životinjskim vrstama koje su karakteristične za vlažna staništa. Naime, da bi se zadovoljili kriteriji Ramsarske konvencije, vlažno stanište mora podržavati više od 20.000 ptica močvarica, a Lonjsko ih polje i podržava. Kao zaštićeno ramsarsko područje upisani su Lonjsko i Mokro polje, uključujući i Krapje Đol. Na području Lonjskoga polja danas su smještene dva ornitološka rezervata – Krapje Đol i Rakita. U tom parku prirode zabilježeno je čak 550 vrsta biljaka, od kojih su mnoge u Europi ugrožene ili su na pragu izumiranja. Odbor za svjetsku baštinu smatra da nominirano dobro zaslužuje uvrštenje na UNESCO-ovu listu ako ispunjava uvjete za najmanje jedan od ukupno deset predloženih kriterija. Lonjsko polje u svojoj nominaciji navodi dva kriterija za kulturnu baštinu i dva za prirodnu. <http://www.min-kulture.hr/> - pristup ostvaren 21.9.2008.

²⁶ T. Nikolić, Park prirode Lonjsko polje, *Croatica*, knj. 2, Zagreb, 2007., str. 902. – 905.

je stvaranje sela u području Lonjskog polja, koja su sačuvala ranonovovjekovnu tradicionalnu graditeljsku baštinu. Dio kolonizacijskog vala usmjerenog u Lonjsko polje bio je neuspješan. Primjerice 1688. godine popisano je novo selo Mačkovec. Ono se više ne spominje u popisu iz 1701. te u kasnijim popisima²⁷, što upućuje na to da se radilo o neuspjelom osnivanju novog naselja na rubu Lonjskog polja.²⁸ No bilo je i primjera uspješne kolonizacije jer se 1673. na Glavačevoj karti spominje selo Čigoč, danas poznato kao „selo roda“.

Na močvarnim područjima možemo slobodno govoriti i o višku vode. Općenito je na istraživanom području bilo jako malo suhih i žednih područja. Najizraženija močvarna područja bila su uz velike rijeke – Dravu i Savu – a bilo ih je i uz druge vodotoke, primjerice uz Česmu, Bednju i Lonju, uz koju se smjestilo najpoznatije močvarno područje – Lonjsko polje. U drugoj polovici 17. stoljeća bilo je uspješnih (npr. Čigoč) i neuspješnih pokušaja naseljavanja močvarnih područja (npr. Mačkovec).

Šuma je u 17. stoljeću, ali i prije i kasnije, bila važan gospodarski potencijal, no gospodarsko značenje šume u ranome novom vijeku mnogo je istaknutije nego danas. U tome je razdoblju čovjek mogao koristiti šume uglavnom neopterećen potrebama očuvanja. U ranome novom vijeku šuma nije bila samo izvor drvā, već i dodatne prehrane ili dopunske gospodarske djelatnosti (lov, sakupljanje plodova, ispaša stoke itd.).

Od selidbe južnih Slavena u njihovu današnju postojbinu šumovitost je bila bogatija i gušća od one u srednjem vijeku.²⁹ O šumovitosti dravsko-savskog međurječja znakovito govori rečenica: „Poznato je da su prije osnivanja Vojne krajine, kao i za vrijeme turske okupacije, slavonske šume bile prašume. Bila su to rijetko naseljena poplavna područja rijeke Save. Iz tog vremena nemamo podatke o nekim propisima o gospodarenju tim šumama.“³⁰

Drvo je bilo osnovni građevinski materijal ne samo za gradnju kuća nego i za gotovo sve što se nalazilo u njima i okućnici – alate za rad na polju i u domaćinstvu. Prema najnovijim istraživanjima, predvidimo li promjenu bioloških čimbenika diljem Vojne krajine, posebno stalnu „antropizaciju“ i „prirodnu evoluciju“ šuma zbog kojih se šumske površine smanjuju, velika je vjerojatnost da je još sredinom

²⁷ Nadbiskupski arhiv Zagreb, *Kanonske vizitacije*, Prot. 105/1.

²⁸ Na nekadašnje selo iz 17. stoljeća danas podsjeća jedino toponim Mačkovec jugoistočno od Vidrenjaka, odnosno zapadno od Popovače. Usp. *Veliki atlas Hrvatske*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2002., karta 46.

²⁹ I. Erceg, Šume kao objekt ekonomske politike i izvor za održavanje gospodarskog života, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 10, Zagreb, 1983., str. 5.

³⁰ Z. Vajda, Iz povijesti šumarstva Slavonije do početka 20. stoljeća, *Zbornik o stotoj obljetnici šumarstva jugoistočne Slavonije*, Vinkovci – Sl. Brod, 1974., str. 155. – 156.

18. stoljeća oko polovice vojnokrajiškog teritorija bilo prekriveno šumama. „Stoga je bilo prirodno da krajišnici drvo koriste kao najdostupniji materijal za najrazličitije moguće namjene. Zbog istog razloga možemo shvatiti postojanje svijesti o šumama, ponajprije kao o zajedničkom dobru zajednice, a tek potom o resursu koji treba pomoći bogatstvu države; također je, stoga razumljivo i postojanje svijesti o nekim imaginarnim ‘starim pravicama’ koje neograničeno i besplatno iskorištavanje krajiških šuma čini legitimnim.“³¹

Istraživani je prostor u 17. stoljeću bio prilično bogat šumskim površinama, ali je to stoljeće istovremeno i period velikih krčenja šuma. Čini se da je srednjovjekovna Križevačka županija bila vrlo šumovito područje. Moguće je pretpostaviti da su se tijekom druge polovice 16. stoljeća povećale šumske površine, što je bilo obrnuto proporcionalno kretanju ukupnoga broja stanovnika. Uslijed depopulacije izazvane, prije svega, osmanlijskim prodorima šumske su se površine na prostoru oko Garića širile, o čemu svjedoče zapisi o velikoj šumi Garjevici.

U 17. se stoljeću na tom području nastavljao započeti proces krčenja dijela šumskih površina. Čini se da je krčenje isprva počelo u prostorima zapadnog dijela Moslavačke gore. Prigodom krčenja šumskih površina najčešće su krčitelji dobivali pravo uživanja iskrčenog zemljišta.

Način prikazivanja šuma na kartama 17. stoljeća sastoji se od jednostavnog simboličkog prikaza bez kvantitativnih i kvalitativnih elemenata. Hirschvogelova karta Slavonije, Hrvatske i Kranjske iz 1573. prikazuje samo veće šume u Slavoniji. Kako je ta karta očito nastala na osnovi Lazusove karte Ugarske, prikaz šumskih površina samo je simboličan. Sto godina kasnija Glavačeva karta Slavonije i Hrvatske iz 1673. godine, nažalost, ne daje podatke o šumama. Kod prikaza terena vegetacijski pokrov tematski je marginaliziran, a često i dekorativan prije nego funkcionalan; fokus je na prikazivanju vodenih tokova i specifičnosti reljefa.

Za ovaj rad iznimno je važna karta iz sredine 17. stoljeća čije se autorstvo često pripisuje Martinu Stieru. Na njoj se vidi da su najveće šumske površine bile koncentrirane na pograničnom pojasu istočno od rijeke Česme (Čazme), odnosno između Bilogore i rijeke Save, a bilo ih je u Moslavini. Zapadnije od toga prostora zabilježeno je više šuma manjih površina, što jasno ukazuje na to da je prostor intenzivne kolonizacije, a ujedno i krčenja šuma, tijekom prve polovice 17. stoljeća bio na prostoru zapadno od rijeke Česme (Čazme). Šumske površine obuhvaćaju i dobar dio Kalničkoga gorja, ali je njihova gustoća manja nego na pograničnom

³¹ D. Matanović, *Legalitet i legitimitet – suprotstavljene koncepcije pri iskorištavanju šuma Slavonske vojne krajine, Časopis za suvremenu povijest*, god. 35, br. 3., Zagreb, 2003., str. 962.

prostoru prema Osmanskom Carstvu.³² O intenzitetima krčenja pograničnog prostora iz druge polovice 17. stoljeća govore detaljne vojne karte iz 18. stoljeća, koje ujedno pružaju i veće mogućnosti za obuhvatnije istraživanje šuma.

Iako se tijekom 17. stoljeća kontinuirano krče šume, još su u drugoj polovici 18. stoljeća šumske površine zauzimale velik prostor Varaždinskoga generalata, što se može vidjeti iz sačuvanih karata. Velike šumske površine nalazile su se na područjima koja su krajem 17. stoljeća priključena Varaždinskom generalatu – poglavito na jugoistočnim obroncima Bilogore, ali i na drugim područjima – poput sjevernih obronaka Moslavačke gore.

Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće obilježena su intenzivnim krčenjem na svim teritorijima Vojne krajine. André Blanc piše da „u tom pogledu posjedujemo tri dokaza ili svjedočanstva: toponimiju, isprave o naseljavanju doseljenika, te katastarske planove“.³³

Korištenje šuma bilo je vrlo važno jer se iz šuma dobivalo drvo, koje je bilo nezamjenjivo u ljudskoj svakodnevici. Ono se koristilo za ogrjev, građevinski materijal, za izradu oruđa za rad, namještaja, predmeta u kućanstvu itd. Krčenjem šuma i šikara stvarale su se nove poljoprivredne površine. Hrastove i bukove šume služile su, uz ostalo, i za žirenje svinja, pa se bez njih nije moglo zamisliti svinjogojstvo. U šumama se nalazila divljač, što je omogućavalo lov.³⁴ Pierre Chaunu piše da se u šumi brala i trava ispod drveća, a ta je bezazlena praksa potrajala do pojave umjetnih livada. Po njemu su se iz šume mogli uzimati i plodovi – od dunja, kestena, oraha do divljih bobica i mladica – za obnovu domaćih voćnjaka.³⁵

Prije početka regulacije potoka i depresija (od druge polovice 18. stoljeća), tu je bilo znatno više močvara i niskih livadnih terena, dok je dobar dio šumskih površina posječen najvjerojatnije već tijekom 17. stoljeća kao dio procesa ponovnog naseljavanja. O prostoru nekadašnjih šuma govore brojni toponimi s nazivima drveća, a u širem koprivničkom okruženju ima i onih s nazivom „laz“ i „krč“, koje možemo pronaći na brojnim kartama, a napose katastarskim.³⁶

Promjene klime djeluju na drveće, tokove voda, rast biljaka, na životinje i na ljude. Između 15. i 18. stoljeća od obrađivanja zemlje živjelo je 80 – 90 posto ljudi. Iz ritma, kvalitete, nedovoljne berbe i upravljanja čitavim materijalnim životom

³² Lj. Krmpotić, *Izvoještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*, Hannover – Karlobag – Čakovec, 1997., str. 43. Karte se čuvaju u Nacionalnoj knjižnici u Beču pod signaturom ÖNB, Codex 8608, fol. 32.; ÖNB, Codex 9225, fol. 36.

³³ A. Blanc, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb, 2003., str. 168 – 169.

³⁴ J. Adamček i dr., *Šumarstvo, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980., str. 653.

³⁵ P. Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1977., str. 265.

³⁶ U Hrvatskom državnom arhivu čuvaju se katastarske karte s upisanim toponimima iz sredine 19. stoljeća za sva naselja šireg prostora oko Garića.

proizlaze nagli udari promjena klime. Neke od tih promjena otkrivaju se posvuda u isto vrijeme. Još se u 14. i 15. stoljeću zbilo opće hlađenje sjeverne Zemljine polutke.³⁷ Klima 16. i 17. stoljeća u najširem se garićkom okruženju u mnogo čemu razlikovala od današnje. Zahlađenje je u ranome novome vijeku na više načina utjecalo na taj prostor. Kao prvo, česta zamrzavanja rijeke Drave omogućavala su gotovo nesmetane prijelaze osmanlijskih postrojba u okolicu Garića. Drugo, snižavanje temperatura vjerojatno je moglo utjecati na promjene u biljnom i životinjskom svijetu, što je vjerojatno imalo odraz na prehranu stanovništva i njegovu brojnost. Treće, možda je moguće, barem dijelom, povezati migracije stanovništva s globalnim zahlađenjem. Za područje Garića i okolice za sada nema istraživanja klimatskih podataka za period ranoga novog vijeka, pa ću biti slobodan obraditi širi prostor, s punom sviješću o slabostima takva pristupa.

„Malo ledeno doba“, koje je zahvatilo i garički kraj, trajalo je otprilike između 1400. i 1850. godine, a najhladnije je bilo oko 1550. i u razdoblju 1700. – 1850. godine, kada se u Europi javio niz hladnih zima.³⁸ „Malo ledeno doba“ počelo je pomalo i neprimjetno povremenim žestokim zimama, a početkom 16. stoljeća nastupilo je pogoršanje u obliku pretežno vlažnih ljeta i hladnih, dugih zima. Kao ishod tih promjena prosječna godišnja temperatura pala je za oko 1 – 1,5°C, a to je prouzročilo nestajanje šuma u višim predjelima.³⁹

Iz toga perioda postoje podaci o promjeni razine Kaspijskog jezera, što je bila posljedica klimatskih promjena. Krajem 16. stoljeća trend razine Kaspijskog jezera bio je u padu, da bi najnižu razinu doživio oko 1600. godine. Razina je počela rasti početkom 17. stoljeća, da bi prvi vrhunac bio oko 1660. godine. Tada je nastavljen pad do oko 1720. Navedeni nam podaci mogu ilustrirati činjenice da unutar razdoblja „malog ledenog doba“ odnos između pretežno niske temperature i razine Kaspijskog jezera nije bio jednostavan jer su se povremeno javljale iznimno vlažne i iznimno suhe godine ili kraća razdoblja od nekoliko godina.⁴⁰ Tako vidimo da klima tijekom „malog ledenog doba“ nije bila ujednačena.

Prema tim spoznajama, razdoblje prve polovice 17. stoljeća moglo je biti nešto toplije od ranijeg i kasnijeg perioda.⁴¹ Iako sam potpuno svjestan rizika u

³⁷ Fernand BRAUDEL, „Strukture svakidašnjice“, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb, 1992., str. 39.

³⁸ Tomislav ŠEGOTA, Anita FILIPČIĆ, *Klimatologija za geografe*, Zagreb, 1996., str. 345. – 346.

³⁹ Krešimir KUŽIĆ, „Zabilježbe o „malom ledenom dobu“ i njegovim posljedicama u hrvatskim krajevima“, *Povijesni prilozi*, 18, Zagreb, 1999., str. 375.; R. DELORT i F. WALTER, *Povijest europskog okoliša*, str. 107. – 108.

⁴⁰ Tomislav Šegota, *Geografija za geografe*, Zagreb, 1988., str. 372.

⁴¹ U knjizi *Povijesti europskog okoliša* autori se slažu s tvrdnjom o temperaturnim oscilacijama tijekom „malog ledenog doba“: „Točno je da su u posljednjem desetljeću 17. st. temperature

koji ulazim, otvaram nekoliko pitanja na koja trenutno nemam odgovore. Bismo li najniže temperature oko 1600. na neki način smjeli povezati s „dugim turskim“ ratom od 1593. do 1606. godine? Je li pojačano doseljavanje na ovaj prostor u 16. stoljeću i početkom 17., uz druge razloge, moglo imati uzroke u zahlađenju na drugim prostorima? Je li zatopljenje sredinom 17. stoljeća, uz druge razloge, moguće povezati s dobom ubrzanijeg razvoja garićkoga kraja, pa čak i s procesom osnivanja (obnove) pojedinih moslavačkih sela?

Iako je za prostor oko Garića vrlo malo sačuvanih podataka, ipak je, barem djelomično, moguće steći površan uvid u „malo ledeno doba“ u tome kraju. Najniže temperature oko 1600. bile su povezane s obranom hrvatsko-slavonskih utvrda u tzv. Dugom ratu. Susjednu Koprivnicu u jednom je napadu 1601. spasila jaka zima. Zapovjednik koprivničke utvrde Alban Graswein opisao je taj napad ovako: „Velika osmanlijska vojska stigla je do utvrde, koja je bila okovana ledom. Jarci s vodom su bili potpuno zamrznuti. Pristup utvrdi je bio olakšan. Osmanlije su se sklonile u staje i kućerke koje su našli izvan utvrde, ali zima je bila toliko jaka da su, nakon kraćeg zadržavanja, odustali od opsade i napada na utvrdu.“⁴² Još jedan podatak ilustrira vremenske prilike početkom 17. stoljeća. Leopold Grafenauer 1604. se godine iz Radgone tužio staležima da nema nikakvog spremišta za čuvanje građevnog alata, koji je vani na snijegu, kiši i lošem vremenu propadao. Preko zime je Ottaviano Zanolli, glavni graditelj Hrvatsko-slavonske krajine, morao čekati u Radgoni na prestanak kiša i lijepo vrijeme kako bi se ponovno zaputio na posao u slavonsku krajinu.⁴³

No treba istaknuti da su zime krajem 16. stoljeća bile znatno hladnije od onih u prvoj polovici istog stoljeća. Posljedice „malog ledenog doba“ bile su zamrzavanje rijeka, jezera i močvara do debljine po kojima su se slobodno mogle kretati vojne

za 1°C niže od temperatura u 20. stoljeću. Ali to razdoblje obilježavaju osim toga i krajnje promjene. U samo nekoliko godina izmjenjuju se, primjerice, na početku 17. st. najoštrije zime s najblažima u posljednjih nekoliko stoljeća. Nadobudna istraživanja dovode u vezu te fenomene s geofizičkim parametrima, naime s promjenama količine sunčeve energije. Jednostavno rečeno, to znači da je na Zemlji toplije kad se opažaju pjega na Suncu, znak njegova intenzivnog djelovanja, i da je posebno na kraju toga mrzovoljnog 17. st. primijećen manji broj pjega na površini Sunca. Treba li podsjetiti da su se znanstveno mjerene temperature doživljavale na različite načine, ovisno o područjima na zemlji i o razdobljima.“ R. Delort i F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 107. – 108.

⁴² Steiermärkischen Landesarchiv (dalje: STLA), Graz, Laa. A. Antiquum, XIV, Militaria, Sch. 125; Milan Kruhek, „Povijest izgradnje koprivničke tvrđave“, Koprivnica – grad i spomenici, Koprivnica, 1986., str. 203.

⁴³ STLA, Militaria, Sch. 132; M. Kruhek, „Povijest izgradnje koprivničke tvrđave“, str. 204. – 205.

postrojbe.⁴⁴ Postoje škrti podaci o zimi na ovim prostorima sredinom 17. stoljeća. Tako je primjerice život otežavala iznimno jaka zima, kada je veliki snijeg još 1662. godine zameo sve putove te se uslijed snijega porušilo mnogo krovova kuća. Isto su tako vukovi, prodirući iz šuma na putove, napadali ljude.⁴⁵ Evlija Čelebi je 1660. godine prigodom boravka kod Nikole Zrinskog zapisao je kako je njegovo područje bila jedna „... studena zemlja...“.⁴⁶ Ti bi se podaci mogli primijeniti i na spoznaju o vremenu i klimi garičkoga prostora. Ranije spomenute spoznaje bilo bi dobro povezati s početkom pada razine Kaspijskog jezera, kao pokazatelja zahlađenja, koja počinje padati oko 1660. godine, dakle istovremeno. Bismo li ovim povezivanjem kaspijskih i međimurskih podataka mogli vidjeti globalne učinke na lokalnom prostoru? U ovom je trenutku nemoguće dati odgovor, ali pitanje neka ostane kao poticaj za nova istraživanja.

Za povijest okoliša važno je proučavanje životinja jer su one u bitnom odnosu s biljnim pokrivačem, tlom i vodom, bilo da žive na kopnu bilo da žive u vodi. Životinje su zapravo malo osjetljive na kvalitetu zraka, a klimatski uvjeti, temperatura, zračenje i vlaga, uglavnom se izražavaju preko biljaka. Europska fauna „svojom pokretljivošću, većom prilagodljivošću uvjetima okoliša, svojim intraspecifičnim i interspecifičnim odnosima, ima stanovitu izvornost, često u odnosu na čovjeka. Čovjek manje utječe na njenu biocenozu nego na njen biotip, a stočarstvo i lov, koji je uništavajući i selektivan, duboko mijenjanju samo razvoj nekih kralježnjaka i parazita. Prehrana, razmnožavanje, razvoj ili propadanje jedne vrste ovise o brojnim čimbenicima okoliša, često poznatima, ali još češće nedovoljno razjašnjenim.“⁴⁷

Vjerojatno je u šumama oko Garića bilo raznih životinja – vjeverica, lasica, kuna, lisica, jazavaca, divljih mačaka, vukova, srna, divljih svinja, zečeva, ježeva itd. Šume su, osim za pčelarstvo, bile važne i za lov na divljač (npr. klopkom na lisice itd.).⁴⁸ Pčela se primitivnim pčelarenjem uzgajala radi meda i voska. Med se iz košnice uzimao gušenjem cijelog roja, a iz saća se vadio cijeđenjem. Iako je šećer postupno počeo dolaziti na stolove običnih ljudi u zapadnom dijelu Europe, med će u siromašnijim krajevima biti glavno sladilo još u 18. stoljeću.⁴⁹

⁴⁴ Nataša Štefanec, *Heretik njegovog veličanstva – povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*, Zagreb, 2001., str. 88., 97., 102., 188. – 189.

⁴⁵ Martin Meyer *Ortelius redivivus et continuatus*, Nürnberg, 1665., str. 246. – 247.; Rudolf Horvat, *Poviest Međimurja*, Zagreb, 1944., str. 94.

⁴⁶ Evlija Čelebija, *Putopisi*, Sarajevo, 1973., str. 248.

⁴⁷ R. Delort, F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 125.

⁴⁸ P. Chaunu u djelu *Civilizacija klasične Evrope* na str. 266. piše da je lov bio povlastica višeg staleža, ali je ujedno u siromašnoj prehrani bio nimalo beznačajan izvor bjelančevina (20, a možda i 30%).

⁴⁹ P. Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd, 1976., str. 266.

Jedan od primjera demografskih eksplozija i migracija koje su uzrokovali sami uvjeti okoliša jest štakor, čiju je invaziju u Europi moguće rekonstruirati nakon razdoblja deglacijacije. Smatra se da je štakor djelomično odgovoran za izbijanje kuge.⁵⁰ Kako su tijekom 17. stoljeća na području oko Garića zabilježene epidemije kuge, moguće je pretpostaviti nazočnost štakora (crnog štakora, *rattus rattus*).

Krajem 17. stoljeća zabilježeni su i napadi skakavaca (kobilica). Vitezovićeva kronika za 1691. bilježi: „Potresz veliki na vnogeh meszteh bil je ovo letto. Kobilicze vu Erdelyszke y Vugerszke zemlyw veliku skodu chinile jeszu.“⁵¹ Hrvatski je prostor novi napad skakavaca doživio u rujnu 1710. godine. Skakavci su u rojevima doletjeli iz močvarnog pograničnog osmanlijskog područja te uništili proso, odnosno satrli mlado žito i usjeve za sljedeću godinu, tako da je zavladała velika izbezumljenost među stanovništvom. Početkom 18. stoljeća, tj. 1711., u Hrvatskoj i Slavoniji bio je velik pomor stoke, a što je te godine bilo pošteđeno, bilo je uništeno u novoj epidemiji 1712. godine.⁵² Vjerojatno je sličnih epidemija bilo i u 17. stoljeću, ali o njima nemamo sačuvanih podataka.

Na istraživanom su području tijekom 16. i 17. stoljeća nastale velike promjene u gustoći naseljenosti, pogotovo na neposrednim pograničnim područjima u blizini granice s Osmanskim Carstvom.⁵³ Brojni izvori potvrđuju da su razmjeri depopulacije bili veliki: dio stanovništva poginuo je u ratnim sukobima, druge su Osmanlije odvele u zarobljeništvo, treći su se odselili u sigurnije krajeve (zapadna Ugarska, Hrvatsko zagorje itd.). Ipak, pretpostavljam da je dio stanovništva ostao živjeti na pograničnom prostoru, što, prije svega, potvrđuje činjenica da obrambeni sustav na tome prostoru nikada nije došao u pitanje. U prilog tome idu i sačuvani govori (idiomi) lokalnog stanovništva.

Najintenzivnija pustošenja garičkoga područja tadašnje Križevačke županije izvršena su 1540-ih i 1550-ih godina.⁵⁴ André Blanc u izvrsnoj je knjizi o zapadnoj Hrvatskoj, istražujući pitanja diskontinuiteta i kontinuiteta naseljenosti, između ostaloga, napisao: „Koliko treba vjerovati nekim autorima koji su, iz sklonosti za dramu ili epopeju, možda uživali uvećavajući razmjere nesreća, pretjerivali i generalizirali? Možda su neki drugi imali interesa da prikazuju stvari još crnjima? Katolički svećenici i biskupi vidjeli su sigurno prednosti u tome da muslimansku

⁵⁰ R. Delort, F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 128.

⁵¹ P. R. Vitezović, *Kronika aliti szpomen vsega szvieta vikov...*, Zagreb, 1696.

⁵² Arhiv HAZU, IV c 8, *Chronologia illustrissimi Collegii Illyrico-Hungarici Bononiae fundati ab anno 1553 (...)*, str. 337.

⁵³ O fenomenima granica i pograničnih prostora usp. D. Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800.*, Zagreb, 2003.

⁵⁴ Usp. G. Pálffy, *The Impact of the Ottoman Rule on Hungary*, *Hungarian Studies Review*, Vol. XXVIII, br. 1-2., Toronto, 2001., str. 109. – 132.

opasnost prikažu u još strašnijem svjetlu, ne bi li djelovali na kršćanski svijet i potaknuli njegovu materijalnu i moralnu podršku. Isto su tako izvještaji visokih oficira Vojne krajine mogli biti pretjerano pesimistični: trebalo je izazvati u austrijskim i ugarskim zemljama veliki pokret u prilog ugroženih krajeva; u više navrata glavni se štab morao obraćati bogatašima Štajerske, Koruške i Kranjske da pošalju novac... Spomenimo i neke zastrašujuće opise u srednjovjekovnim dokumentima, u vrijeme feudalnih ratova ili Tridesetogodišnjeg rata. Ako se shvate doslovno, čini se da je sve opustošeno, a ipak je, ukupno gledajući, stanovništvo ostalo gdje je i bilo ili, ako je izbjeglo, ubrzo se vratilo u svoja sela; ako je pak bilo pobijeno, drugi su naselili isti predjel. Osim uz velike ceste, kojima je dolazila najezda, povučenijsa naselja ostala su netaknuta. Ništa nije tako postojano kao ruralno stanovništvo, koje u svim nedaćama i opasnostima ostaje vezano uz pradjedovsku zemlju i, čim prođe opasnost, baci se na obrađivanje zemlje (...) Teško bi bilo razumjeti zašto dokumenti tog vremena potpuno prešućuju područja ili sela koja su bila pošteđena i koja, prema tome, zauzimaju izuzetne položaje kojima se objašnjava njihovo preživljavanje, bilo zbog geografskih prednosti, bilo igrom slučaja ili zbog strateških nužnosti⁵⁵

Blanc spominje pošteđeno područje, djelomično opustjelo područje te pustoš i tvrđave. Prostori između Kalničkoga gorja i Ivančice, odnosno Varaždinsko-topličke gore, i područja zapadno od donjeg toka rječice Bednje spadala su uglavnom u pošteđena područja. Blancove bismo spoznaje, u prerađenom obliku, mogli prenijeti i na šire područje Križevačke županije i Varaždinskoga generalata. Iako su sela sjeverno od Kalničkoga gorja i zapadno od donjeg toka rječice Bednje trpjela osmanlijske upade, velika ih je većina ostala najvjerojatnije stalno nastanjena, za što je dovoljno usporediti srednjovjekovnu toponimiju s današnjom. Obrambenu ulogu dijelom su igrale i prirodne prepreke, ali to do izražaja dolazi više u slučaju Kalničkoga gorja, dok je slučaj tada močvarnog donjeg toka rječice Bednje bio tek neznatna prepreka za osmanlijske upade. U tom kontekstu treba razmišljati o tome zašto je najzapadnija utvrda koprivničke natkapetanije bila upravo u Ludbregu, koji se razvio na cestovnom prijelazu preko rječice Bednje i ujedno na kontaktu najsjevernijih obronaka Kalničkoga gorja s dravskom nizinom. Isto vrijedi i za pitanje Varaždinskih Toplica, koje su bile najzapadnija utvrda Križevačke natkapetanije.

Istočno od Medvednice, Kalničkoga gorja i donjeg toka Bednje nalazilo se djelomično opustjelo područje. Njega bismo mogli podijeliti u dvije zone. Jedna se nalazila između linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec na zapadu, a druga istočno od te linije pa približno do rijeka Lonje i Česme, odnosno do utvrde Ivanić na jugu te utvrde Đurđevac na sjeveru.

⁵⁵ A. Blanc, *Zapadna Hrvatska, Studija iz humane geografije*, Zagreb, 2003., str. 102. – 103., 105. – 107.

Prostor zapadno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec bio je prijelazni prostor između uglavnom pošteđenog područja i „pravog“ djelomično opustjelog prostora između te linije i utvrda Ivanić te Đurđevac. Zapadno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec ostala su u kontinuitetu funkcionirati Vrbovečko, Rakovečko, Velikokalničko, Rasinjsko (Kuzminsko) i Ludbreško vlastelinstvo te nekoliko manjih posjeda uz njih. Uz to, veći dio sela nekadašnjega Koprivničkog i Đurđevačkog vlastelinstva, koji je kasnije funkcionirao kao „kuhinjsko selo“ koprivničkog kapetana, bio je smješten na tom potezu između Koprivnice i Ludbrega.

Da je kraj zapadno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec spadao u djelomično opustošena područja, govori nam djelomični prekid kontinuiteta toponima od srednjeg vijeka. Uz to upravo je u 17. stoljeću na sjevernom i južnom dijelu toga područja nastala veća koncentracija slobodnjačkih naselja, a od ranije su tzv. „privatni Vlasi“ osnovali naselja koja su također uživala privilegije gotovo identične slobodnjačkim.

Drugim riječima, na prostoru zapadno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec na vlastelinstvima se i posjedima, zahvaljujući spletu okolnosti, razvio prilično broj „svijet“ zavisnih seljaka koji su se u raznim slobodnjačkim i privatnovlaškim privilegiranim položajima bitno razlikovali od kmetova i inkvilina koji su živjeli u njihovu susjedstvu. Zanimljivo je istaknuti da zapadno od Ludbrega (prema Varaždinu) kao ni preko rijeke Lonje u Zagrebačkoj županiji tijekom 17. stoljeća ne postoje slobodnjačka ni privatnovlaška sela, što dovoljno govori o tome koliko je taj dinamični prostor zapadno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec svojedobno bio djelomično opustošen.

Možda bi o području zapadno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec bilo bolje govoriti više kao o prostoru narušene ravnoteže naseljenosti nego kao o prostoru potpunog diskontinuiteta. U izvorima imamo sigurne potvrde da je dio stanovnika koji je u srednjem vijeku imao kmetski status u okolnostima 17. stoljeća promijenio svoj status u slobodnjački. Takvih je slučajeva bilo na neposrednom kontaktnom prostoru provincijala i Slavonske krajine.

„Pravi“ djelomično opustjeli prostor nalazio se istočno od linije Koprivnica – Križevci – Vrbovec. Tamo su kontinuitet naseljenosti skromnih razmjera u nekoliko naselja održavali starosjedioci iz okolice potpomognuti izbjeglicama iz istočnijih slavonskih prostora.

Kakav-takav kontinuitet naseljenosti u tom „pravom“ djelomično opustjelom prostoru mogli bismo tražiti na biskupskim posjedima u okolici Dubrave i Gradeca, na biskupskom vlastelinstvu Ivanić te na Koprivničkom vlastelinstvu u selima Drnje, Sigec i Virje. Drnje i Sigetec bila su sela koja su najvjerojatnije na dravskim otocima osnovale izbjeglice iz okolice, a Virje je nastalo na mjestu nekadašnjeg srednjovjekovnog

trgovišta Prodavić. Zanimljivo je da su u sva tri spomenuta naselja bile organizirane utvrde s plaćenom vojskom, što je krajem 16. i početkom 17. stoljeća mogao biti jedini jamac zadržavanja bilo kakvog stalnijeg oblika ljudskog života.

Od sredine 16. do prvih desetljeća 17. stoljeća o prostoru istočno od linije Đurđevac–Ivanić (odnosno Sv. Križ) prema Virovitici, Zdencima i rijeci Ilovi možemo govoriti kao o „ničijoj zemlji“. Zanimljivo je da se u prvim desetljećima 17. stoljeća na prostoru „ničije zemlje“ istočno od linije Đurđevac – Ivanić (odnosno Sv. Križ) postupno počinju osnivati nova sela s habsburške strane, a možda i na pograničnom području Osmanskoga Carstva, što je omogućilo i osnivanje novih naselja na užem području oko Garića. Taj je proces utjecao na stvaranje stanja naseljenosti koje će imati utjecaj do današnjih dana.

Na prostoru između Moslavačke gore i rijeke Save (odnosno, točnije, rijeke Lonje) pomaknula se granica „ničije zemlje“. Naseljavanje Vlaha koji su osnovali niz sela u Ivaničkoj natkapetaniji bilo je tek početak kolonizacije pustoga područja. U kraj između Moslavačke gore i rijeke Lonje tijekom čitavog se 17. stoljeća doseljavalo novo stanovništvo, a događalo se i to da su se stanovnici iz toga kraja iseljavali, a na napuštena područja dolazili su novi ljudi. Proces kolonizacije Moslavine iscrpno je obradio Stjepan Pavičić u svom radu *Moslavina i okolina*⁵⁶, a nadopunio ga je Josip Adamček.⁵⁷ Iz rezultata njihovih istraživanja moguće je utvrditi kako se naseljavanje tijekom čitavog 17. stoljeća provodilo, u prvom redu, podizanjem novih sela, no često su novi doseljenici dolazili i u postojeća. To je područje od 30-ih godina 16. stoljeća bilo gotovo pusto, a naseljenici su naseljavali područja u kojima nitko nije obrađivao polja 80 – 100 godina. Zbog toga su kolonisti morali uložiti mnogo truda kako bi obnovili poljoprivredne površine i razvili svoja obiteljska gospodarstva. Migracijski procesi bili su vrlo intenzivni u vrijeme velikog bečkog rata (1683. – 1699.), kada se s tih prostora dosta stanovnika iselilo, vjerojatno u posavsku krajinu⁵⁸; istovremeno su se na moslavačko područje doseljavali novi doseljenici. Kao i u drugim dijelovima Varaždinskoga generalata, i u moslavačkom dijelu može se uočiti trend naseljavanja katoličkog stanovništva neposredno uz granicu s Osmanskim Carstvom.

Do velikog bečkog rata uglavnom je dovršen proces pomicanja naseljenog područja na istok, a samim time i granice s Osmanskim Carstvom. Na taj proces snažan je utjecaj imalo doseljavanje katoličkog stanovništva koje je bilo naseljavano ili u postojeća vlaška naselja ili istočno od njih. Rezultat je bio taj da su Vlasi na najvećem dijelu pograničnog područja izgubili status „prve linije obrane“, odnosno

⁵⁶ S. Pavičić, *Moslavina i okolina*, *Zbornik Moslavine*, 1, Kutina, 1968., str. 127. – 155.

⁵⁷ J. Adamček, *Iz starije povijesti Križa*, *Kaj*, 4-5, Zagreb, 1984., str. 9. – 15.

⁵⁸ O Posavskoj krajini, usp. D. Roksandić, *Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine*, *Ekonomika i ekohistorija/Economic- and Ecohistory*, vol. III. br. 3, Zagreb, 2007., str. 62. – 82.

prestali su živjeti na samoj bojišnici. Očito je kako taj proces nije mogao biti slučajan. Pri tome postoje i izuzeci, kao što je npr. bilogorsko vlaško naselje Trešnjevica (Črešnjevica), koje je ostalo na „prvoj crti“. Proširenjem granice Varaždinskoga generalata tijekom velikog bečkog rata i njenim stabiliziranjem nakon potpisivanja mira u Srijemskim Karlovcima (1699.) došlo je do novih migracija koje izlaze iz okvira ovoga rada. Micanjem granice Varaždinskoga generalata prema istoku on je obuhvatio pravoslavno vlaško stanovništvo naseljeno u manjim dijelom u sjeveroistočnom dijelu Moslavačke gore te većim dijelom uz gornji tok rijeke Ilove i u jugoistočnom dijelu Bilogore.

Na prostor nekadašnjega Moslavačkog vlastelinstva sve do 1710. godine doseljavali su se stanovnici iz sisačke Posavine, zapadnog Polonja i Prigorja. S osmanskog teritorija došlo je vlaško stanovništvo. Velike nerodice i glad (oko 1627. – 1630.) usporile su naseljavanje, a poticale su iseljavanja. Među doseljenicima su se pojavile prve skupine slobodnjaka i kmetova. Proces naseljavanja Moslavine nastavio se tijekom cijelog 18. stoljeća. Razmjerno mirne prilike bez ratova i određen gospodarski napredak pridonijeli su porastu broja stanovnika te dovođenju novih doseljenika. Tada su doseljene obitelji iz Gorskoga kotara, Like i Primorja u Gornju Jelensku, Moslavačku Slatinu i Čaire. Karakteristika toga vremena jest visoka stopa nataliteta (oko 60 ‰) i visoka stopa prirodnog prirasta stanovništva (oko 15‰). No zabilježen je velik pomor djece i dojenčadi.⁵⁹

U obnovi naseljenosti stare Moslavine sudjelovala je obitelj Erdödy, koja je doseljavala svoje podložnike s područja Polonja, Posavine, Turopolja i Gorskoga kotara, odnosno s područja sve do Kravarskih gorica. Tako su do kraja 17. i početka 18. stoljeća na starom moslavačkom području nastala naselja: Popovača, Grabrov Potok, Jelenska Donja, Jelenska Gornja, Kompator, Krivaj, Ludina Mala, Ludina Velika, Ludnica, Moslavačka Slatina, Mustafina Klada, Okoli, Popovačko Pobrđe, Potok, Katoličko Selište, Stružec, Vidrenjak, Vlahinička Donja, Vlahinička Gornja, Voloder, Vrtljinska itd.⁶⁰

Na području stare Gračenice početkom 18. stoljeća naseljena su sela Batina, Brinjani, vjerojatno Bršljanica, Gojlo, Gračenica, Kutina, Ilova, Kutinske Čajire, Mikleuška, Repušnica, Rogoža, Stupovača, Šartrovac, Vukovlje Malo, Vukovlje Veliko itd. Doseljavanje je bilo, između ostaloga, iz Like, Podgorja, iz okolice Pive, iz područja Gornjeg toka rijeke Drine, Posavlja, Polonja, Gorskoga kotara.⁶¹

⁵⁹ J. Buturac, *Žiteljstvo u Moslavini, Hrvatska straža*, br. 293, Zagreb, 1930., str. 9. – 10.; S. Beleta, *Društveno-gospodarski odnosi u Moslavini od XVII. do početka XX. stoljeća, Zbornik Moslavine, II, Kutina, 1992.*, str. 41. – 42.

⁶⁰ S. Pavičić, *Moslavina i okolina*, 46. – 54.; M. Bedić, *Naselja Moslavine, Kaj, 1, Zagreb, 1998.*, 47.

⁶¹ S. Pavičić, *Moslavina i okolina*, 55. – 75.

U garićkom su kraju u procesu obnove u 17. i početkom 18. stoljeću utemeljena naselja: Dišnik, Kostanjevac, Ladislav, Palešnik, Plošćica, Hruškovac, Temenica, Zdenčac, Berek, Begovača, Garešnica Donja, Hercegovac, Kajgana, Klokočevac, Mlinska, Oštri Zid, Popovac, Šimljana, Tomašica, Trnovitica, Trnava itd. Naselili su ih stanovnici iz područja okolice Pive, Gornje Drine, Gornje Neretve, Desnog Počesamlja, Polonja, iz križevačkog Prigorja i kalničkoga kraja.⁶²

Na prostoru oko Ivanića stanovnici su se doseljavali najviše iz Zagorja, Posavine, Polonja, okolice Križevaca, Like, Podgorja i Gorskoga kotara. Tijekom 17. i početkom 18. stoljeća naseljena su naselja: Ivanić Grad, Bešlinac, Bregi, Bunjani, Čaginci, Čemernica, Dapci, Dejanovac, Derežani, Graberje, Greda, Šemovci, Zaklepnica, Hrastilnica, Jalševac, Johovac, Kloštar Ivanić, Konjščani, Krišci, Lepšić, Lipovčani, Lipovec Lonjski, Lonja, Lupoglav, Marča, Marčani, Marinkovac, Mostari, Novoselec, Obedišće, Obreška, Okešinec, Opatinec, Palančani, Poljana, Prečec, Predavec, Prkos, Prnjarovac, Sobočani, Šarampov Donji, Šarampov Gornji, Šćapovec, Širinac, Šovari, Šumećani, Šušnjari, Vezišće, Zvekovac itd.⁶³

Na područje oko Čazme stanovništvo se tijekom 17. i početkom 18. stoljeća najviše naseljavalo iz okolice Cernika, Nikšića, gornjeg toka Neretve i Tare, Posavine, Polonja, Počesamlja te okolice Pakraca i Slatine. Tada su naseljena naselja: Čazma, Ivanska, Babinec, Blatnica, Bojana, Daskatica, Petrička, Draganec, Đurđić, Grabovnica, Hrastovac, Kolarevo Selo, Komuševac, Laminec, Martinec, Miklouš, Milaševac, Narta, Pobjenik, Rečica, Samarica, Siščani, Sredska, Suhaja, Sv. Križ, Štefanje, Utiskani, Vagovina, Zdenčec itd. Naseljavanje sa zapada može se pratiti i po redoslijedu ustrojavanja katoličkih župa.⁶⁴ Godine 1653. osnovana (obnovljena) je katolička župa u Čazmi, 1664. osniva se u Dragancu, a 1669. godine u Štefanju.⁶⁵

⁶² S. Pavičić, *Moslavina i okolina*, 77. – 97.

⁶³ Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), Kanonske vizitacije (KV), Arhiđakonat Čazma (AČ), Prot. 5/V, str. 1, 11, 30, 58, 73, 121, 136, 146; Prot. 105/I, 24, 37, 50, 51, 79, 89, 103, 123, 169, 178, 195, 198, 226, 229, 238, 315; Prot. 196/II, 15, 90, 111 ; S. Pavičić, *Moslavina i okolina*, 127. – 155.

⁶⁴ NAZ, KV, AČ, Prot. 105/I, str. 12. – 24.; Prot. 106/II, str. 92-108; V. Hermanović, *Geografski razvoj Čazme, Čazma u prošlosti i danas, zbornik, 1226-1976, Čazma, 1979.*, 22-24; S. Pavičić, *Moslavina i okolina*, 99.-114.

⁶⁵ NAZ, KV, AČ, Prot. 5/V, str. 114. – 121., 134. – 136.

Tributes to the Research on Several Eco-Historical Aspects of the Wider Area Surrounding Garić in the 17th Century

Summary

The paper portrays the interrelation between people and the environment on the example of the wider area surrounding Garić and focusing on the 17th century. Apart from the eco-historical aspects, the paper follows the changes in the organisation of the area in the northern part of Moslavačka gora, in the Varaždin District (wider area surrounding Garić), which, in the 17th century, was the borderline region along the imperial Hapsburg-Ottoman border. The author established that in the 17th century, Moslavačka gora was commonly called Garjevica (the present name of the forest surrounding Garić). For instance, in 1639, it was called *Mons Garabiz*; in 1657, *Grabaiza Gebürg*; in 1673, *Garievitza M.*, and it was only in Cantelli's map of 1690 that two names occurred: *Gariewitza M.* and *Claudius M.* At the end of the 17th century, Valvasor again mentioned only the name *Garievitza Mons*. The localities east of Ivanić (or rather Sv. Križ) in the direction toward Ilova river (in the period between the mid 16th century and the first couple of decades of the 17th century) may be referred to as "no man's land". It is an interesting fact that during the 17th century, on "no man's land", new villages were gradually formed on the Hapsburg side, and maybe even along the border to the Ottoman Empire. Catholic population in the Moslavina region tended to immigrate directly along the border to the Ottoman Empire, same as in other parts of the Varaždin District.

Keywords: Garić; eco-historical aspect; Moslavačka gora; the Hapsburg-Ottoman border.

Dr. sc. Hrvoje Petrić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
10 000 Zagreb
Ivana Lučića 3
h.petric@inet.hr